

III. BÖLÜM

KUR MİTLERİ

Sümercede *kur* sözcüğü ile ifade edilen kavramlar grubu, tanımlanması ve yorumlanması en güç olan kavramlardan biridir. Bu sözcüğün asıl anlamlarından biri olan “dağ,” bunun için kullanılan işaretin gerçekten de bir dağı göstermesiyle kanıtlanmıştır. Sonraları “dağ”dan “yabancı ülke” anlamı da türetilmiştir, çünkü Sümer’i çevreleyen dağlık ülkeler Sümerliler için sürekli bir tehdit oluşturluyorlardı. Ayrıca *Kur* genelde “ülke” anlamına da geliyordu; Sümerler kerdilerini *kur-gal*, “büyük ülke” olarak tanımlıyorlardı.

Bunların yanı sıra Sümerce *kur* sözcüğü kozmik bir kavramı da gösteriyordu. Dolayısıyla Sümerce *ki-gal*, “aşağıdaki büyük” ile belli bir derecede özdeşleştirilmiş gibidir. Bu nedenle *ki-gal* gibi, “ölüler diyarı” anlamına da gelmektedir; gerçekten de “Inanna’nın Ölüler Diyarına İnışı” ve “Gılgamış, Enkidu ve Ölüler Diyarı” gibi şiirlerde sürekli olarak “ölüler diyarı” yerine *kur* sözcüğü kullanılmıştır. Bu nedenle *kur*, kozmik olarak yer kabuğu ile ilksel deniz arasındaki boş alandır. Dahası, ana suların hemen üstünde, “aşağıdaki büyük”ün dibinde yaşayan korkunç yaratıklara da *Kur* denmesi olasıdır; eğer öyleyse, bu canavar *Kur* bir anlamda Babillilerin Tiamat’ını karşılamaktadır. Elimizdeki üç “*Kur Miti*”nde, *kur* sözcüğünün bu kozmik niteliklerinden biri ya da diğeri içermektedir.

KUR'UN YIKILIŞI: EJDERHANIN ÖLDÜRÜLMESİ

Bilimadamı ve okuyucuların Babillilerin, tanrıça Tiamat ve onun ejderha ordusunun öldürülüşünü konu alan, "Yaratılış Destanı" ile tanışmalarından bu yana yarım yüzyıldan fazla zaman geçmiştir. Sami dillerinden olan Akadcada yazılmış tabletler İÖ birinci binyıldan kalmadır –yani, bizim Sümercede yazılmış edebi yazıtlarımızdan bin yıl sonra gelmektedirler– ve mitoloji ve din ile ilgili başlıca çalışmalarda Sami mit-yapısının örneği olarak alıntılanmış ve aktarılmışlardır. Ancak bunların içeriklerine yüzeysel bir bakış bile Sümer kökeni ve etkisini açığa çıkarır. Kahramanlarının adlarının büyük bölümü Sümercedir. Araştırmacıları etkin bir karşılaştırma yapmaktan alıkoyan şey, bir ejderhanın öldürülmesini içeren özgün bir Sümer öyküsünün bilinmemesi gerçeğidir. Bundan dolayı ejderha-öldürme mitinin üç farklı Sümer uyarlamasını sunma durumunda bulunmak çok sevindirici. Bunlardan ikisi hiç bilinmemektedir; içerikleri benim tarafımdan geçen yedi yıl içinde yeniden kurulmuş ve çözülmüştür. Üçüncüsü yaklaşık yirmi otuz yıldır bir dereceye kadar biliniyordu, ancak İstanbul ve Philadelphia'daki yeni malzemeler, kapsamına ve anlaşılmasına büyük katkılar sağlamıştır.

Ejderha-öldürme motifinin Mezopotamya mitleriyle sınırlı kalmadığı açıktır. Hemen her çağda her halkın kendi ejderha öyküleri olmuştur. Özellikle Yunanistan'da, tanrıları ve kahramanları içeren bu öykülerin sürüsüne berekettti. Herakles ve Perseus'un en çok tanınan ejderha-öldürenler olmasına kar-

şın, ejderha öldürmemiş bir Yunan kahramanı yoktu. Hristiyanlığın yükselişiyle, bu kahramanlık göstergesi azizlere geçti; "Aziz George ve Ejderha" ve sayısız benzerleri bunun kanıtıdır. Adlar farklıdır ve ayrıntılar öyküye, yere göre değişir. Ama en azından olayların bazılarında gözlenen, kökene ve asıl kaynağa gidiş benzerliğin çok ötesindedir. Ve ejderha-öldürme teması İÖ üçüncü binyılda Sümer mitolojisinin önemli bir motifi olduğuna göre, Yunan ve erken Hristiyan ejderha öykülerinin dokumasındaki ilmeklerin Sümer kaynaklarından geldiğini öne sürmek hiç de akıldışı değildir.

Yukarıda belirtildiği gibi, İÖ üçüncü binyılda Sümerde geçerli olan ejderha-öldürme mitlerinden üç tanesi elimizdedir. Bunlardan birincisi, Yunan tanrıları arasında Poseidon ile büyük benzerlikler taşıyan, Sümer su-tanrısı Enki'yi içerir. İkincisinin kahramanı, Babillilerin "Yaratılış Destanı"nda "tanrıların kahramanı" rolünü oynayan, Babil tanrısı Marduk'un önceli olan Ninurta'dır. Üçüncüsünde başrolü oyanayan, Sami tanrı Iştar'ın karşılığı, Inanna'dır. Buna karşın, üç uyarlamada da yok edilen canavar Kur olarak anılır. Kesin biçimi ve niteliği hâlâ belirsizdir, ancak ilk iki uyarlamada "aşağıdaki büyük"ün ana sularla bulunduğu derinliklerde yaşayan büyük bir yılan olarak tasarlandığına ilişkin göstergeler vardır. Çünkü en azından bir uyarlamaya göre, Kur yok edildiği zaman, bu sular yeryüzüne yükselmiş ve bunun sonucunda tarım yapmak olanaksız hale gelmiştir.

Ejderha-öldürme uyarlamalarından ilki en özgünü gibi gö-

rünmektedir; öykünün ayrıntıları az olmakla birlikte önemli ve öğreticidir. Çünkü ilk elde, tanrı ve Kur arasındaki savaş gök ile yerin ayrılmasından hemen sonra gerçekleşmiş gibidir. Dahası, işlenen suç büyük bir olasılıkla bir tanrıçanın kaçırılmasıdır; bundan dolayı Persephone'un ırzına geçilmesini anlatan Yunan öyküsünü akla getirir. Son olarak, "bilgelik-tanrısı," Sümerin yöneten ve yaratan tanrılarından biri olan su-tanrısı Enki öykünün kahramanıdır. Ne yazık ki elimizde öyküyü yeniden kurmak için yalnızca çok kısa ve özlü bir bölüm var; Mitin ayrıntılarının yazıldığı tabletler kuşkusuz hâlâ Sümer kalıntıları içinde bulunmaktadır. Elimizde bulunan, içeriği 66. sayfada ve devamında verilmiş olan "Gılgamış, Enkidu ve Ölüler Diyarı" destanının giriş bölümüdür. Kısaca özetlersek, öykümüzün bu uyarlaması aşağıdaki gibidir:

Gök ile yer ayrıldıktan sonra, gök-tanrısı An göğü, havatanrısı Enlil yeri ele geçirmiştir. Çirkin hareket bundan sonra gerçekleşir. Tanrıça Ereškigal, büyük bir olasılıkla Kur'un kendisi tarafından kaçırılıp ölüler diyarına götürülür. Bunun üzerine, Sümer kökeni belirsiz olmakla birlikte İÖ üçüncü binyılın sonlarına doğru Sümer panteonunun en önemli tanrılarlarından biri olan su-tanrısı Enki, tanrıça Ereškigal'in kaçırılmasının öcünü almak ve Kur'a saldırmak için bir gemiyle yola çıkar. Kur, irili ufaklı her türden taşla zalimce karşılık verir. Üstelik Enki'nin gemisine, kuşkusuz egemenliği altındaki ilkel sularla arkadan ve önden saldırır. Kısa giriş bölümümüz burada sona eriyor, çünkü "Gılgamış, Enkidu ve Ölüler diya-

rı'nın yazarı temelde ejderha öyküsünü değil Gılgamış destanını işlemektedir. Böylece savaşın sonucu gibi biz de belirsizlik içinde kalıyoruz. Bununla birlikte, kazananın Enki olduğu neredeyse kesindir. Gerçekten de, mitin tarihsel devirlerde neden Enki'nin, Yunanlı Poseidon gibi, deniz-tanrısı olarak düşünüldüğünü, niye "derin denizlerin efendisi" olarak nitelendiğini, Eridu'daki tapınağının niye "deniz-evi" olarak adlandırıldığını açıklamak amacıyla yazılmış olduğu düşünülebilir.⁷⁴

XIX. RESİM: TANRILAR VE EJDERHALAR

Birinci ve ikinci desenler bir tanrının yılan-benzeri bir ejderhayla mücadelesini gösterir. Bununla birlikte, her iki desenin de İÖ birinci binyılın silindir mühürlerinde olduğu belirtilmelidir ve bunların Sümer mitimizdeki Ninurta-Kur savaşını anlattıkları kuşkuludur. Üçüncü desen, ateş saçan, kanatlı bir ejderhanın, belki de savaşta onu yenen bir tanrının arabasını sürüşünü gösterir; kanatlarının arasında çıplak bir tanrıça durmaktadır. Tanrı ve tanrıçanın kanatlı birer ejdere bindikleri dördüncü desen de bununla yakından ilişkilidir.

(Birinci ve ikinci desen A. Jeremias'ın *Handbuch der altorientalischen Geisteskultur*'undan alınmıştır (Berlin ve Leipzig, 1929) s. 431. Üçüncü ve dördüncü desenler Henri Frankfort, *Cylinder Seals*, resim XXIIa, d'den MacMillan Company'nin izniyle basılmıştır.)

TANRILAR VE EJDERHALAR
(Açıklama için yan sayfaya bakın.)

Ejderha-öldürme mitinin ikinci uyarlaması özellikle önemlidir, çünkü bu Babillilerin "Yaratılış Destanı"nda Sami düzeltmenler tarafından büyük oranda kullanılmış olan uyarlamadır.⁷⁴ Öykü, en iyi biçimde "Ninurta'nın Başarıları ve Yiğitlikleri" diye adlandırılabilir, altı yüzden fazla dizeden oluşan uzun bir destanın parçasıdır. Şimdi içeriği en azından 49 tablet ve parça kullanılarak yeniden oluşturulabildi ve bunlardan 30'u geçen yirmi otuz yılda çeşitli bilim adamlarıncı kopyalandı ve yayımlandı; bu nedenle metnin büyük bir bölümü bir süredir bilinmekteydi.⁷⁵ Yine de, sayısız kırık ve çatlak nedeniyle en önemli parçaların bir kısmı uygun biçimde bir araya getirilememişti. İstanbul ve Philadelphia'da şiire ait yirmiden fazla parçayı yerlerine oturtabildiğim zaman bu durum büyük ölçüde değişti.⁷⁶ Böylece, metnin sayısız önemli noktasında hâlâ çok kötü kırıklar olmasına karşın, şimdi içeriği bir bütün olarak belirli bir kesinlikle yeniden kurulabilmektedir.⁷⁶

Öykünün kahramanı, Sümerlerce hava-tanrısı Enlil'in oğlu olduğu düşünülen savaşçı-tanrı Ninurta'dır. İlâhi türünden bir girişten sonra, öykü, tanrının silahlarının kişileştirilmiş biçimi olan Şarur'un Ninurta'ya verdiği bir söylevle başlar. Eldeki metinde ifade edilmemekle birlikte, Şarur bir nedenden dolayı Kur'a düşmanlık beslemektedir. Bu nedenle, Ninurta'nın kahramanca niteliklerini ve başarılarını uzun uzun övdüğü konuşmasında, Ninurta'yı Kur'a saldırıp yok etmesi yönünde kışkırtır. Ninurta söyleneni yapmaya girişir. Bununla birlikte,

başta rakibini alt edemez ve "bir kuş gibi kaçır." Şarur tekrar yüreklendirici ve güven tazeleyici bir söylev çeker. Bunun üzerine Ninurta, Kur'a emrindeki bütün silahlarla şiddetli bir biçimde saldırır, Kur tamamıyla yok olur.

Ancak Kur'un yok edilmesiyle, ülkede ciddi bir felaket baş gösterir. Kur'un egemenliği altındaki ilksel sular yeryüzünü basar ve bunların şiddeti sonucunda tatlı su tarlalara ve bahçelere ulaşamaz. Ülkenin "kazma ve sepet" taşıyan, yani ülkenin sulanması ve tarıma hazırlanmasıyla yükümlü olan tanrıları, ümitsizliğe kapılırlar. Dicle'nin suları yükselmez, artık ırmak iyi su getirmez.

Açlık korkunçtu, hiçbir şey üretilemedi,
Küçük ırmaklar *temizlenmiyordu, kirlilik akıp gitmiyordu*,
Tarlalar hiç sulanmıyordu, sulama hendekleri kazılmıyordu,
Hiçbir ülkede *ekin yetişmedi*, yalnızca zararlı otlar büyüdü.
Bunun üzerine efendi yüce zekasını işletti,
Enlil'in oğlu Ninurta büyük işler başardı.

Ölü Kur'un üstüne taşlar yığar ve bunlarla ülkenin önüne büyük bir duvar örer. Bu taşlar "kudretli sular"ı engeller ve bunun sonucunda alt diyarların suları artık yeryüzüne yükselmez. Ülkeyi kaplamış olan sulara gelince, Ninurta bunları bir araya toplar ve Dicle'ye akıtır böylece ırmağın taşmasıyla tarlalar sulanır. Şiire dönersek:

Yayılanları, bir araya getirdi,
Kur'dan dağılanları,

Topladı ve Dicle'ye attı,
Ondan taşan sular *tarlalara* aktı.

Şimdi yeryüzündeki her şey
Ülkenin kralı Ninurta'yla neşelendi;
Tarlalar *bol* tahıl yetiştirdi,
Hurma bahçeleri ve bağlar meyveyle doldu,
Ambarlara ve tepelere ürün yığıldı;
Efendi yeryüzünden *kederi* sildi,
Tanrıların yüreğini ferahlattı.

Oğlunun kahramanca başarılarını işiten annesi Ninmah'ın
-Ninhursag ve Nintu diye de bilinir, en özgün biçimiyle toprak ana Ki- ona olan sevgisi kabarır; onu görmek için öyle sabırsızlanır ki, "yatak odası"nda gözünü uyku tutmaz. Bundan dolayı onu ziyaret etmek ve yüzüne doyasıya bakabilmek için oğlundan izin ister. Ninurta ona "dünya gözü" ile bakar ve şöyle der:

"Ey hatun, sen yabancı bir ülkeye gelmek istiyorsan,
Ey Ninmah, benim uğruma düşman bir ülkeye gelmek istiyorsan,
Beni kuşatan savaşın dehşetinden korkmadığın için,
Ben yığıldın, yığıldığı tepenin adı,
Hursag (dağ) olsun ve sen de onun kraliçesi ol."

Daha sonra Ninurta her türden bitki, şarap ve bal, çeşitli cinsten ağaçlar, altın, gümüş ve tunç, sığır, koyun ve bütün "dört ayaklı yaratıklar"ı versin diye Hursag'ı kutsar. Hursag'ı

kutsamasından sonra taşlara döner, Kur ile savaşında kendisine düşmanlık edenleri lanetler, dostluk edenleri kutsar; *içerik olarak değil*, ama biçim ve tarz olarak bu pasaj, Tekvin'in kırk dokuzuncu bölümünde Yakup'un oğullarının kutsanması ve lanetlenmesini çağırıştırır. Şiir, Ninurta'yı öven uzun bir ilahi ile sona erer.

Ejderha-öldürme mitinin üçüncü uyarlaması en iyi biçimde "Inanna ve Ebih"⁷⁷ olarak adlandırılabilir. Metnin yüz doksan dizesinden oluşan bir şiirdir. Öyküye ait sekiz parçanın 1934'te merhum Edward Chiera ve Stephen Langdon tarafından kopyalanmış ve yayımlanmış olmasına karşın mitin o kadar az bir kısmı anlaşılmıştı ki, bazı parçaların ona ait oldukları bile fark edilememişti.⁷⁸ İkisi İstanbul'dan ikisi Philadelphia'dan⁷⁹ şimdiye değin bilinmeyen dört parça da dahil olmak üzere, malzemeyi yeniden gözden geçirmekle, geçtiğimiz iki yılda metnin büyük bölümünü yeniden kurabildim.

Öykünün bu uyarlamasında ejderhayı öldüren bir tanrı değil, Samilerin İştâr'ının karşılığı olan tanrıça Inanna'dır. Çünkü garip gelebilir ama, malzemelerimizden anlaşıldığı kadarıyla Inanna yalnızca aşk tanrıçası değil, aynı zamanda savaş ve mücadele tanrıçası olarak da tasarlanmıştır. Ve ilahilerde Inanna'nın şaşırtıcı ve akıl karıştıran bir biçimde sürekli olarak "Kur'un yok edicisi" gibi sıfatlarla tanımlanmasının nedeni şimdi açıklığa kavuşmuştur. Mitimizde, Kur'a "Ebih dağı" da – Sümer'in kuzeydoğusunda bir bölge– dendiğine dikkat edil-

melidir. Bundan dolayı bu Kur, düşman bir ülkeyi göstermektedir ve Ninurta ile Enki uyarlamalarının kozmik Kur'u ile özdeşleştirilmemektedir.

Şiir Inanna'nın erdemlerini öven uzun bir ilahiyle başlar. Inanna'nın, Sümer panteonunun en azından ismen önde gelen tanrılarından (gerçekte IÖ üçüncü binyılda hava-tanrısı Enlil onun yerini çoktan ele geçirmişti) gök-tanrısı An'a verdiği uzun bir söylevle devam eder. Zaman zaman sözlerinin anlamını çıkarmak güç olsa da, Inanna'nın talebi açıktır; onun güç ve kudretinden habersiz görünen ya da en azından unutmuş görünen Kur, ona gerektiği biçimde boyun eğmedikçe ve erdemlerini yüceltmeye hazır olmadıkça, Inanna canavara karşı acımasız olacaktır. Verdiği gözdağının bir kısmını alıntılayalım:

"Onun üstüne uzun mızraklar fırlatacağım,
Ona karşı atış-sopası, silah, atacağım,
Yanındaki ormanları ateşe vereceğim,
...na tunç balta vuracağım,
Bütün sularını arıtıcı Gibil (ateş-tanrısı) gibi kurutacağım,
Aratta Dağı gibi, *orkusunu sileceğim*,
An'ın lanetlediği kent gibi, bir daha kurulamayacak,
Enlii'nin gazabına uğrayan (kent) gibi, bir daha kendine gelemeyecek."

An, Kur'un tanrılara ettiği kötülükleri ayrıntılarıyla sıralayarak onu yanıtlar:

"Tanrıların durdukları yere karşı dehşetini yöneltti o,
Anunnakilerin oturma yerine korkaklık saldı o,
İğrenç korkusunu ülkenin üstüne saçtı,
'Dağ,' korkunç ateş ışınlarını bütün ülkelere yöneltti."

Kur'un kudret ve zenginliğinin bir tanımıyla devam eden An, Inanna'yı ona saldırırken dikkatli olması yönünde uyarır. Ama Inanna, An'ın cesaret kıran konuşmasına aldırmaz. Kızgınlık ve öfke dolu olarak "savaş evi"ni açar ve bütün silahlarını ve yardımcılarını dışarı çıkarır. Saldırıp Kur'u yok eder ve onun üzerine kurulup, kendini kutlayan bir zafer şarkısı söyler.

INANNA'NIN ÖLÜLER DIYARINA İNİŞİ"

"Inanna'nın Ölüler Diyarına İnişi" olarak adlandırdığım bu mitin metnini geçtiğimiz altı yıl içinde yeniden bir araya getirip çözdüm. Bu mitin edebiyat ve mitoloji üstündeki etkisi evrensel ve çok derindir. Dahası, çözülüş öyküsü Sümer edebi yapıt metinlerinin yeniden kurulmasındaki ilginç sürecin çok aydınlatıcı bir açıklamasını verir.

Yıllarca, neredeyse bir yüzyılın dörtte üçü gibi bir zaman boyunca, bu mit bilimadamları ve okuyucularca "İştar'ın Ölüler Diyarına İnişi" adıyla bilindi. Babil "Yaratılış Destanı" gibi bu şiir de İÖ birinci binyıldan kalma tabletlerde Akadcada yazılmış olarak bulunmuştu; bu nedenle bunlar, bizim Sümer edebi tabletlerimizin tarihinin binyıldan daha sonraya ait ol-